

Mojmír Köttner: *Vývoj sociologie v českých zemích a na Slovensku*. UJEP, Brno 1981, 123 str. — Antonín Vaňek: *Přehled dějin české a slovenské sociologie*. (Od nejstarších dob do r. 1945.) SPN, Praha 1981, 238 str.

Potřeba rámcového přehledu vývoje dějin české a slovenské sociologie je u nás už celou řadu let zcela výrazná. Především je tomu tak na společenskovědních katedrách vysokých škol, hlavně na sociologických pracovištích filozofických fakult; intenzivní čtenářská poptávka — oba učební texty, které jsou předmětem této recenze, byly brzy po svém vydání rozebrány — potvrzuje společenskou naléhavost obou prací.

Jako recenzent musím souhlasit s doc. Vaňkem, když ve svém skriptu uvádí: „Zpracování rukopisu Přehledu dějin československé sociologie vyvolalo celou řadu vážných obtíží, způsobených nedostatkem syntetické literatury. Chybí rovněž původní díla autorů a prakticky neexistují žádné bibliografické údaje o autorech samých“ (str. 3). Na druhé straně však oba autoři zdaleka nevyužili všech i omezených zdrojů, které jsou k dispozici. Platí to především o práci Köttnerové, který nechal nepovšimnuti zejména materiály o vývoji sociologie v Brně, týkající se např. I. A. Bláhy a B. Zwickera; nevzal v úvahu také archivní dokumenty UJEP či řadu obhájených diplomních a dizertačních prací posluchačů UJEP (Franta, Smrž, Havelková, Hrazdírová, Mičunková aj.).

Köttnerova skripta se kompozičně rozpadají na dva úseky: přehled předsociologického myšlení a období vlastního sociologického vývoje. Přehled předsociologického myšlení (str. 3—25) zahrnuje filozoficko-spoolečenské úvahy z období feudalismu, naivní realismus slovenských myslitelů, filozoficko-sociální projevy českých a slovenských osvícenců, výstupující v počátky sociologického myšlení v díle G. A. Lindnera. V období vlastního sociologického vývoje (str. 27—121) soustřeďuje se Köttner hlavně na osmdesátá léta kritického realismu T. G. Masaryka a ostatních jeho představitelů (B. Foustky, E. Chalupného, I. A. Bláhy, J. Krále, J. L. Fischera v českých zemích a A. Štefánka, J. Lajčáka a S. Osuského na Slovensku). Ke kritickému realismu přiřazuje i jeho druhou vlnu (E. Beneše, T. Čepa, V. K. Škracha, M. Trapla, V. Slaminku aj.). Správné je Köttnerovo vystižení reprezentantů marxistické sociologie v českých zemích (B. Václavka, J. Svermy, K. Konráda, L. Svobody, B. Zwickera); v této vrstvě však postrádám její vazby k brněnské sociologické škole. Podnětná je také Köttnerova charakteristika počátků marxistické sociologie na Slovensku (dávisté, L. Szántó, E. Urx, V. Klementis, A. Sirácky aj.); výhrada výkladové neúplnosti platí ovšem i zde. Chybí tu charakteristika rozvoje sociologie na Slovensku zhruba od poloviny třicátých let, jejíž institucionální vědeckou i organizační základnou byla Matica slovenská v Martině a jejíž původní představitelé (A. Hirner, již zesnulý P. Gulla, I. Gašparec i M. Katriak) udržovali a ještě udržují těsné, vědecky zájmové i osobní kontakty se sociology v českých zemích.

Sporné se mi zdá Köttnerovo hodnocení „vedlejších odnoží“ v české buržoazní sociologii. Je to termín technicky nevhodný a nepřesný; přiměřenější se mi jeví autorovo označení „ideologické proudy“ či některé „sociologické snahy“ v naší sociologické produkci. Více by k tomu řeklo vymezení brněnské i pražské sociologické školy a jejich představitelů, včetně vývojové mezipozice K. Gally. Pokud jde o mou vlastní sociologickou práci, musím — přes Köttnerovu v zásadě pozitivní charakteristiku — konstatovat, že se mýlí především v tom, že mě interpretuje jako sociologa z konce čtyřicátých let, ačkoliv více než polovina mé sociologické produkce vznikla až po obnově sociologie na vysokých školách v r. 1965.

Všechny tyto připomínky ovšem nic nemění na pozitivním přínosu Köttnerových skript pro posluchače i širší veřejnost, ať už jako pokusu o marxistické přehodnocení dějin československé sociologie či jako profilací a hodnocení jejich představitelů, včetně otázky vývojové kontinuity. Pod tlakem zřejmého časového omezení, v rámci skromného rozsahu i při své zhoršující se chorobě vydal autor jistě dílo pozoruhodné.

Vaňkova skripta jsou ve svém prvním, zde recenzovaném díle, dovedena do roku 1945. I když konečné hodnocení bude pochopitelně možné až po ukončení celého Přehledu, už nyní se rysují přednosti širšího Vaňkova pojetí. Soustředěným sledováním dané problematiky přechází autor od počátků českého sociálního myšlení za feudalismu přes husitství až po J. A. Komenského a postihuje je dále v počátcích kapitalismu, s důrazem na sociální prvky osvícenské ideologie u představitelů čes-

kého národního obrození. Výrazná je Vaňkova kritika Palackého pojetí národa i hutná zkratka Marxova a Engelsova řešení české otázky.

Těžištěm I. dílu Vaňkova Přehledu je jeho čtvrtý úsek — období rozvoje buržoazní sociologie u nás za imperialismu (str. 58—215). Zde nás zaujme interpretace evropského pozitivismu u Masaryka a jeho stoupenců v jejich kritickém realismu, hlavně v okruhu pražské i brněnské sociologické školy (ve Vaňkově pojetí „skupiny“). Vaněk se tu pokouší, celkem vyčerpávajícím způsobem, charakterizovat dílčí proudy tradičního sociologického myšlení od sociologického objektivismu (A. Uhlíř) a subjektivismu (O. Jozíšek, L. Klíma) přes křesťanskou sociologii (B. Vašek) až po sociologii reformistickou (J. Macek, M. Trapl). Podnětné je přitom Vaňkovo úsilí vyrovnat se s problematikou odvětvových sociologií (např. sociologie výchovy a rodiny, průmyslu a venkova), které u Köttnera chybějí.

Jsem přesvědčen, že závažnost a složitost problematiky dějin československé sociologie, kontinuity i diskontinuity sociologie tradiční a marxistické i rozsáhlost faktografie naznačují nutnost týmového řešení těchto otázek v budoucnosti. Obě recenzovaná skripta zůstanou k tomu vhodným východiskem.

Mojmír Hájek

Patricia J. Labaw: *Advanced Questionnaire Design.* (Tvorba dotazníku pro pokročilé.) Abt Books, Cambridge, Massachusetts, 1981, 183 str.

Autorka recenzované knihy má téměř dvacetiletou praxi v sociologické výzkumnické činnosti. Pracovala totiž dlouhá léta jako vedoucí výzkumnice v korporaci pro výzkum mínění v Princetonu ve státě New Jersey, od r. 1975 stojí v čele princeptonského střediska sociologických průzkumů. Má tedy bohaté zkušenosti s technikou standardizovaného dotazování, neboť právě tato technika patří ve výzkumech postojů, mínění a spotřebitelských nálad (tzv. survey research) k nejpoužívanějším. Hlavním motivem napsání knihy bylo pravděpodobně uvědomění si jistých limitů, které používání dotazníku jako výzkumného nástroje přináší. Hlavní námitky proti standardizovanému dotazování formuluje autorka takto: Zjišťujeme prostřednictvím dotazníku, zda to, co respondenti vypovídají, si i skutečně myslí? A do jaké míry jsme schopni z takto zjištěných údajů předvídat reálné lidské chování a jednání?

Obsah celé knihy lze rozdělit přibližně do tří částí. V první třetině pojednává autorka o tom, co je to dotazník, o jeho struktuře, zamýšlí se nad problémem zjišťování lidských postojů a nad tím, jak výzkumem odhalit, co se skrývá v lidské mysli. V jejím pojetí je dotazník především jednotou čtyř složek: hypotéz, slov, otázek a jejich formy. Navrhuje chápat dotazník ne jako pouhou sumu otázek, nýbrž jako totalitu, jako „gestalt“. Dále autorka říká, že dotazník je nutno konstruovat jako prostředek komunikace mezi respondentem a výzkumníkem, tedy jako nástroj výzkumného dialogu. Podle jejího názoru je častou chybou dotazníků, že tuto dvoustrannou komunikaci neumožňují, neboť jsou sestaveny tak, že respondent je ve svých sděleních a významech, která jsou za těmito sděleními, podstatně omežován výzkumníkovou apriorní strukturací reality.

Na základě úvah nad dosavadními postupy ve výzkumech typu „survey“ klade autorka zásadní metodologické otázky: Rozumí respondent svým odpovědím na otázky v dotazníku? Jsme schopni zachytit, jakým způsobem vznikají prioritní postoje? Jak stanovit vztah mezi zjištěným postojem a budoucím jednáním respondenta? Sama na ně nalézá odpověď. Tvrdí, že ve většině případů není možno prostřednictvím tradičně aplikované dotazníkové techniky predikovat budoucí chování ze studia postojů, že tedy není možno považovat výpovědi respondentů o realitě za realitu samotnou.

Druhá část knihy obsahuje návod, jak naznačené těžkosti řešit. Autorka se domnívá, že většina z nich je řešitelná tím způsobem, že místo tradičních postojových otázek nebo otázek na chování v hypotetických situacích budou používány otázky, které zjišťují:

- a) celkovou úroveň respondentova vědomí (consciousness);